

PIOTR GONISZEWSKI

Uniwersytet Szczeciński, Polska | Instytut Nauk Teologicznych

ORCID: 0000-0002-1090-9846

CEZARY KORZEC

Uniwersytet Szczeciński, Polska | Instytut Nauk Teologicznych

ORCID: 0000-0002-8719-2927

JAROSŁAW NOWASZCZUK

Uniwersytet Szczeciński, Polska | Instytut Literatury i Nowych Mediów

ORCID: 0000-0002-4584-5184

STANISŁAW ROSIK

Uniwersytet Wrocławski, Polska | Instytut Historyczny

ORCID: 0000-0002-6051-0788

MICHAŁ SOŁOMIENIUK

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Polska

ORCID: 0000-0002-3702-8096

Raport z realizacji projektu *Biblia Ottona z Bambergu*

Biblia Ottona z Bambergu (BOB) jest projektem badawczym prowadzonym przez naukowców: historyków i biblistów z Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego oraz specjalistów od starodruków z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Projekt jest realizowany w ramach szerszego działania badawczo-edukacyjnego: *Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy – Jubileusz 900-lecia*, którego realizatorami są następujące instytucje naukowe: Instytut Nauk Teologicznych i Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego oraz Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk¹.

Celem BOB jest odtworzenie „środowiska biblijnego” działalności misyjnej żyjącego w latach 1160–1139 Ottona z Bambergu. W trakcie przypadającej na pierwsze dziesięciolecie XII wieku jego posługi biskupiej w diecezji bamberskiej za namową

¹ Zob. *Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy*, <https://teo.usz.edu.pl/chrzest-pomorza-w-dziejach-polski-i-europy-jubileusz-900-lecia/> [dostęp: 10.12.2022].

polskiego władcy Bolesława Krzywoustego odbył dwie wyprawy misyjne: pierwszą w latach 1124–1125, drugą w roku 1128 na tereny Pomorza. Na trasie jego pierwszej wyprawy misyjnej znalazło się wiele miejscowości, wśród których ze względu na znaczenie należy wymienić: Pyrzyce, Wolin, Szczecin. Trasa drugiej wyprawy obejmowała przede wszystkim tereny zamieszkałe przez Pomorzan po lewej stronie Odry – biskup Otto był w miejscowościach Dymin, Uznam, Choćków, Wołogoszcz i w wielu innych. Jego działalność zaowocowała chrztem licznych pogańskich Pomorzan i przede wszystkim ustanowieniem ośrodków życia i kultu chrześcijańskiego. Za jej przyczyną Pomorzanie zostali włączeni w krąg kultury chrześcijańskiej, a misjonarzowi z Bambergu przypisano tytuł „Apostoła Pomorzan”.

Pojęcie „środowiska biblijnego” na tym etapie projektu jest rozumiane szeroko i obejmuje: formy tekstu biblijnego, którym posługiwał się Otton, i sposoby korzystania z niego w jego posłudze misyjnej. Przede wszystkim z powodu braku źródeł, tj. pism Ottona, które mogłyby świadczyć o miejscu Biblii w jego koncepcji misji prowadzonej na Pomorzu Zachodnim, uwaga zespołu skierowała się na „środowisko biblijne” rozumiane jako znaczenie Biblii w kulturze religijnej przełomu XI i XII wieku. Zakres geograficzny projektu został wyznaczony za pomocą miejsc związanych z życiem Ottona. Stąd w ramach projektu zaplanowano kwerendy archiwalne w miejscach z nim związanych, jak Bamberg, Gniezno, Płock, Szczecin.

Projekt rozpoczęty późną wiosną roku 2022 miał wyznaczony termin zakończenia fazy wstępnej na grudzień 2022 roku. Jako formę jej upublicznienia ustalono raport z badań, w skład którego wchodziły raporty cząstkowe uczestników projektu. W tym czasie uczestnicy projektu odbyli kwerendy biblioteczne i archiwalne oraz studium literatury przedmiotu².

Księgi do sprawowania liturgii Słowa i rękopisy biblijne do I połowy XII wieku ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie

Otton z Bambergu, urodzony około roku 1060, miał w wieku mniej więcej 20 lat przybyć do Gniezna w orszaku opata Henryka z Wülzburga i pozostać na dłużej w Polsce. W Gnieźnie miał prowadzić szkołę katedralną, następnie znalazł się na dworze księcia Władysława Hermana w Płocku. Pierwszy pobyt Ottona w Polsce trwał około dekady. Po raz drugi Otton trafił do Polski już jako arcybiskup, po ponad 20-letnich rządach w Bambergu. Miało to miejsce w roku 1124. Przybył wtedy do Gniezna na zaproszenie księcia Bolesława Krzywoustego i z Gniezna wyruszył na misję na Pomorze Zachodnie. Dwukrotny pobyt świętego Ottona

² Zob. *Zespoły badawcze Instytutu Nauk Teologicznych US*, <https://teo.usz.edu.pl/zespoły-badawcze/#1656060718913-5666aebb-827c> [dostęp: 10.12.2022].

w Gnieźnie każe przyrzeć się gnieźnieńskim rękopisom datowanym nie później niż na połowę XII wieku, zawierającym tekst Biblii, oraz księgom zawierającym teksty do sprawowania liturgii Słowa. Zbiory te zostały powierzone 1960 roku wraz z całą Biblioteką Katedralną pieczy Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.

1. Kodeksy biblijne oraz księgi do sprawowania liturgii Słowa

Z omawianego okresu znajdują się w Gnieźnie następujące rękopisy, wszystkie w języku łacińskim i spisane na pergaminie:

- Ms 1: Evangeliarium z przełomu VIII i IX wieku, liczące 151 kart / MSPL³ 10;
- Ms 600: Evangelistarium z połowy XI wieku – a właściwie niewielki fragment tej księgi, liczący tylko 6 kart / MSPL 885;
- Ms 1a: Evangelistarium z trzeciej lub czwartej ćwierci XI wieku, liczące 111 kart i zwane Złotym Kodeksem Gnieźnieńskim / MSPL 11;
- Ms 149: tzw. Missale plenarium z przełomu XI i XII wieku, liczące 272 kart + 4 karty ochronne z przodu i 2 z tyłu / MSPL 678;
- Ms 67: Lectionarium z początku XII wieku, liczące 157 kart + 2 karty ochronne z przodu i 2 z tyłu / MSPL 656.

Wszystkie wymienione manuskrypty mają swoje opisy katalogowe w powstałym 40 lat temu „Katalogu rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” autorstwa siostry dr Jadwigi Rył, wydanym w dwu kolejnych numerach półrocznika „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”⁴. Poza ostatnim manuskryptem wszystkie inne doczekały się przynajmniej jednej publikacji naukowej na swój temat.

1.1. Ewangeliarz zwany karolińskim

Rękopis ten był przedmiotem badań naukowych ks. prof. Feliksa Gryglewicza, który poświęcił mu artykuł anglojęzyczny⁵, oraz ks. dra Bogdana Bolza, który napisał o nim dwa niewielkie, ale ważne naukowo artykuły, oba zamieszczone w „Studiach Źródłoznawczych”.

Ksiądz Gryglewicz zajął się samym tekstem Ewangelii. Porównał przy tym niektóre warianty ewangeliarza gnieźnieńskiego z tekstami Wulgaty z połowy

3 MSPL oznacza numer w internetowym katalogu polskich rękopisów średniowiecznych, umieszczonym na stronie www.manuscripta.pl.

4 J. Rył, *Katalog rękopisów Biblioteki katedralnej w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [dalej: ABMK] 45 (1982), s. 7–201. W tej części znajdują się interesujące nas opisy katalogowe; część druga zawiera opisy rękopisów z zespołu seminaryjnego, pośród których nie ma manuskryptów z tak wczesnego okresu.

5 Por. F. Gryglewicz, *The St. Adalbert Codex of the Gospels*, „New Testament Studies” 11 (1963), s. 256–278.

IX wieku i doszedł do wniosku, że kodeks z Gniezna powstał wcześniej niż one, ponieważ ma poprawniejszą redakcję tekstu.

Pierwszy z artykułów ks. Bolza ukazał się w tomie XII „Studiów Źródłoznawczych” i był poświęcony najstarszemu kalendarzowi w rękopisach gnieźnieńskich, mieszczącemu się właśnie w omawianym kodeksie⁶. Dokładniej rzecz ujmując, chodzi o *Capitulare evangeliorum*, które towarzyszyło ewangeliarzom, by ułatwić ich używanie w mszalnej liturgii Słowa. Posiadało ono wszakże wszelkie cechy kalendarza. Przy okazji analizy kalendarza liturgicznego autor skrótowo opisuje merytoryczną zawartość kodeksu; przedkłada też analizę paleograficzną, ale nie całego kodeksu, lecz jedynie omawianego w nim *Capitulare evangeliorum*. Według analiz księdza Bolza kodeks ten jest

świadczeniem kultu sprawowanego przez papieża i to na terenie samego Rzymu. [...] nie wprowadzono do niego zmian, nie dopisano uroczystości lokalnych, nie uwzględniono nowości narastających w średniowieczu w liturgii. [...] [kodeks ten] jest niepodważalnym świadkiem, iż obok źródeł nadreńskich i bawarskich do Polski docierały też wpływy czysto rzymskie, i to znacznie od tamtych wcześniejsze⁷.

Drugi artykuł ks. Bolza dotyczył zapisek marginalnych w badanym kodeksie⁸. Są one rozrzucone na marginesach 73 kart w tej części kodeksu, która zawiera tekst czterech Ewangelii i znajdują się „w towarzystwie” not konkordacyjnych. Zostały umieszczone już po zakończeniu pracy nad ewangeliarzem. Zapiski marginalne, o których mowa, zapisano po łacinie, ale większość liter pod względem paleograficznym sporządzono pismem (*Schriftart*) u nas nieznanym. Wszystkie zapiski wyszły spod ręki tego samego skryby. Uczony widzi w nich przykład majuskuły *vel* półuncjały irlandzkiej, stosowanej między VII a IX wiekiem. Irlandzkie pochodzenie tych tekstów potwierdzałyby również tamtejsze błędy wymowy.

1.2. *Codex pretiosus*

Kolejny chronologicznie zabytek rękopiśmienny to sześć kart ewangelistarza z połowy XI wieku, o sygnaturze BK Ms 600. Zabytek ten został nazwany przez s. Jadwigę Rył *Codex pretiosus*⁹. Przez przynajmniej 200 lat stanowił on dodatek do Złotego Kodeksu Gnieźnieńskiego jako jego pierwsza składka. Umieszczenie go

6 Por. B. Bolz, *Najstarszy kalendarz w rękopisach gnieźnieńskich: MS 1 z roku około 800*, „Studia Źródłoznawcze” [dalej: SŻ] 12 (1967), s. 23–38.

7 Ibidem, s. 37.

8 Idem, *Irlandzkie zapiski marginesowe w gnieźnieńskim kodeksie MS 1*, SŻ 17 (1972), s. 51–66.

9 J. Rył, *Nieznanym Złoty kodeks Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Studia Gnesnensia” 5 (1979–1980), s. 323–327.

w tym miejscu tłumaczy się tym, że wiele ewangelistarzy, przed pierwszym obchodem liturgicznym, miało tekst z genealogią Pana Jezusa z Ewangelii św. Mateusza. Przy obchodach liturgicznych, przy których należało odczytać tę perykopę, „wracano” do pierwszej składki. Odwołanie do Mateuszowej genealogii znajduje się także w Złotym Kodeksie, jednak w oryginale nie miał on kart z zapisem tejże genealogii. Prawdopodobnie skorzystano z zachowanego szczątkowo innego ewangelistarza i dołączono zeń genealogię przy przeoprawianiu kodeksu w II połowie XVI wieku lub w wieku XVIII. W roku 1979, podczas przygotowań do wykonania „fac simile” Złotego Kodeksu, obcą składkę usunięto z kodeksu i nadano jej osobną sygnaturę. Oryginalnie był to kwaternion; obecnie brakuje w nim środkowych dwóch kart. Poza kartą 1v składka jest zapisana minuskułą romańską; do zapisu użyto złota malarskiego. Charakterystyczny jest fakt użycia zawsze majuskułnego „Z”, i to nawet w środku wyrazu. Do k. 3r jest zapisany tekst początku Ewangelii św. Mateusza; od k. 3v natomiast niepełny tekst perykopy na Niedzielę Palmową (z Mt 26). Teksty ewangelijne ujęte są w niepowtarzające się bordiury. Postulatem badawczym wobec tego rękopisu jest jego analiza paleograficzna, która mogłaby wskazać „spokrewnione” z nim inne kodeksy oraz pomóc w dokładniejszej dacie zachowanego fragmentu ewangelistarza.

1.3. *Codex aureus Gnesnensis*

Zdecydowanie największą dumą Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie jest ewangelista – Złoty Kodeks Gnieźnieński. Prof. Jacek Soszyński tak charakteryzuje ten zabytek:

Złoty Kodeks Gnieźnieński [...] jest późnójedenastowiecznym produktem skryptorium południowoniemieckiego. To ewangelista, czyli dosyć często spotykana w zbiorach średniowiecznych księga liturgiczna zawierająca perykopy ewangelijne czytane w trakcie mszy. O wyjątkowej roli tego zabytku w historii archikatedry gnieźnieńskiej zadecydowała nie tyle jej zawartość, ile cechy artystyczne. Księga ta jest wykonana niebywale wystawnie. Przepisano ją złotego koloru liternictwem na pergaminie i wyposażono w bogate zdobnictwo, na które składają się wspaniałe inicjały, liczne miniatury i fantazyjne bordiury okalające wszystkie strony. Nic dziwnego, że wyjmowana ze skarbca katedralnego tylko na szczególne okazje, przez całe stulecia czczona była jako księga zupełnie wyjątkowa. Legenda uczyniła z niej dar patrona archidiecezji św. Wojciecha¹⁰.

10 J. Soszyński, *Recenzja: Ewangelista. Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex, red. nauk. Michał Solomieniuk, Wydawnictwo M, Kraków 2016, ss. 798, ilustr., „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 28 (2019) 1, s. 249–250.*

Księga ta doczekała się w roku 2012 pełnej konserwacji, wykonanej przez wykładowców UMK z ówczesnego Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry. Różnice między powierzchniami oczyszczonymi a nieoczyszczonymi widać na niektórych stronach, ponieważ w kilku miejscach pozostawiono tzw. świadka, czyli niewielki, nieoczyszczony fragment marginesu. Na przestrzeni około trzydziestu lat zabytek doczekał się dwóch różnych edycji fototypicznych wraz z towarzyszącymi mu tekstami naukowymi. Edycja z lat 80. ubiegłego wieku została opatrzona komentarzem naukowym ks. prof. Tadeusza Dobrzeńckiego¹¹, natomiast edycja z roku 2016 zawiera monografię wieloautorską i interdyscyplinarną, przy której pracowali specjaliści z dziedziny historii, historii sztuki, paleografii, konserwacji zabytków¹². Warto dodać, że księżka z roku 2016 jest w całości dwujęzyczna, polsko-angielska. Złoty Kodeks został wpisany w roku 2014 na Polską Listę Krajową programu UNESCO „Pamięć świata”.

1.4. *Missale plenarium*

Niewiele późniejszym zabytkiem jest tzw. *Missale plenarium* oznaczone sygnaturą BK Ms 149. W rzeczywistości jest to raczej *missale compositum*, czyli składa się ono z ksiąg liturgicznych oprawionych wspólnie, ale nieodpowiadających sobie pod względem kalendarza liturgicznego. Mszał składa się z następujących części: (1) *ordo Romanus antiquus*, (2) kalendarz, (3) *Antiphonale Missarum*, (4) *Prosarium*, (5) *Sacramentarium*, (6) *Lectionarium*. Z punktu widzenia liturgii słowa ważna jest ostatnia część, w której znajdują się czytania (wraz z Ewangelią) na główne święta, *Commune sanctorum* (teksty wspólne o świętych) i *missae votivae*¹³. Pół wieku temu wyszła anglojęzyczna monografia tego zabytku, autorstwa Krzysztofa Biegańskiego (muzykologa) i Jerzego Woronczaka (historyka mediewisty). Towarzyszyła jej jednokolorowa edycja zabytku. Mimo niezwykle wysokiego poziomu merytorycznego tej pracy, należałoby ponownie podjąć studia muzykologiczne nad opisywanym zabytkiem, wydać go fototypicznie z zastosowaniem współczesnych technik reprografii, a także rozwinąć studium paleograficzne i liturgioznawcze. Małym przyczynkiem do tych badań będzie artykuł, który w roku 2022 ukazał się w monografii wieloautorskiej pt. *Textus, pictura, musica. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*¹⁴.

11 T. Dobrzeńcki, *Codex aureus Gnesnensis. Commentarii*, Warszawa 1988.

12 M. Sołomieniuk (red.), *Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex*, Kraków 2016.

13 Por. T. Dobrzeńcki, *Codex aureus...*, s. 120.

14 M. Sołomieniuk, *Ewangelistarze grupy Kodeksu Wyszehradzkiego i missale plenarium z Gniezna: liturgioznawcza analiza porównawcza*, w: M. Jakubek-Raczkowska, M. Czyżak (red.), *Textus*,

1.5. Lekcjonarz

Nie doczekał się jeszcze opracowania naukowego lekcjonarz z początku XII wieku, oznaczony sygnaturą BK Ms 67. Obecnie pracuje nad nim naukowo Michał Sołomieniuk. Lekcjonarz zawiera 282 obchody liturgiczne. Wstępna analiza merytoryczna ujawnia liczne pomyłki w nazewnictwie ksiąg biblijnych, z których są zaczerpnięte czytania.

2. Fragmenty rękopiśmienne

Ponadto w zasobie archiwum znajdują się fragmenty rękopisów zawierających teksty biblijne spisane po łacinie na pergaminie:

- Fragm. 19: fragment Ewangelii św. Łukasza z IX wieku;
- Fragm. 24: fragment Psalmu 77 z przełomu XI i XII wieku;
- Fragm. 12: fragment Księgi Ezechiela z XII wieku;
- Fragm. 18: fragment Księgi Ezechiela z XII wieku;
- Fragm. 20: fragment Księgi Kapłańskiej z XII wieku;
- Fragm. 77: fragment lekcjonarza z XII wieku (Łk 17, 30–31; 1 Kor 13, 1–2; 1 Kor 13, 11; Łk 18, 32–33).

Fragmenty te nie były jeszcze przedmiotem analiz naukowych.

3. Komentarze biblijne

Dodatkowo z omawianego okresu w zasobie znajdują się następujące kodeksy i fragmenty rękopiśmienne zawierające komentarze biblijne:

- Ms 4: *Expositio beati Hieronymi in Daniele et Osee (et Joel) prophetas* – z XII wieku / MSPL 389;
- Fragm. 16: *Remigius Augustodunensis, Explanatio in 1 Cor.; Augustinus, Sermones* – z XII wieku;
- Fragm. 1: *Haymo Halberstatensis, Homilia XCIV [nonagesima quarta]; Alcuinus, Commentaria in sancti Ioannis Evangelium* – z XII wieku.

Te komentarze biblijne również nie były przedmiotem analiz naukowych.

Powyższe zestawienie pokazuje, jak wiele jest jeszcze do zrobienia w samym tylko Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie pod względem badań nad rękopisami biblijnymi, rękopisami do liturgii Słowa oraz komentarzami biblijnymi. Dopiero po wykonaniu tej pracy będzie można odpowiedzieć na tytułowe pytanie: Jaką Biblię mógł czytać św. Otton z Bambergu w Gnieźnie?

Biblia w dwunastowiecznych żywotach Ottonowych

Trzy dwunastowieczne żywoty, ogłoszonego w roku 1189 świętym, biskupa bamberskiego Ottona powstały na przestrzeni około dwudziestu lat po jego śmierci (rok 1139): *Vita Prieflingensis* (lata powstania 1139–1146; od tego miejsca skrót VP), Ebo, *Vita Ottonis* (lata 1151–1159; od tego miejsca Ebo) i Herbord, *Dialogus de vita Ottonis* (lata 1158–1160; od tego miejsca Herb.)¹⁵. Dzieła łączy tematyka, bliskość chronologiczna, geograficzna, Bamberg i położone w odległości około 150 km opactwo benedyktyńskie Prüfening (współcześnie część Ratzybony) oraz środowisko społeczno-religijne, ich autorami są mnisi benedyktyńscy¹⁶. Każdy z żywotów składa się z trzech ksiąg, w których według modelu średniowiecznego żywotopisarstwa zostało przedstawione życie Ottona. Co jest charakterystyczne, każdy z żywotów dwie z trzech ksiąg: drugą i trzecią, dedykuje wydarzeniom związanym z pomorskimi wyprawami misyjnymi biskupa bamberskiego¹⁷.

Dzieła powstają w okresie rozbudzonych dążeń misyjnych, kiedy ideałem doskonałości staje się już nie klasztorna asceza, o czym pierwszy z Ottonowych hagiografów zresztą nie wspomina, ile czynna praca nad rozszerzaniem wiary chrześcijańskiej¹⁸. Idea pracy misyjnej, aktywnej walki ze złem uosobionym w pogańskich Pomorzanach, tak dalece miała przeniknąć umysł Ottona, że ten, zgodnie zresztą z żywotopisarskim formularzem, gotów jest dać za wiarę życie, a nawet niemal umyślnie szukać śmierci w nadziei, że uzyska upragnioną palmę męczeństwa (por. VP II 8)¹⁹. Ta kluczowa idea pierwszego z żywotów Ottona została przejęta

- 15 W przygotowaniu raportu posłużono się wydaniami krytycznymi, które zostały opracowane przez J. Wikarjaka i K. Limana oraz ukazały się w serii *Monumenta Poloniae Historica* [dalej: MPH]: *Św. Ottona biskupa bamberskiego żywot z Prüfening*, MPH VII/1, Warszawa 1966; *Ebo, Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego*, wyd. J. Wikarjak, wstęp i oprac. K. Liman, MPH VII/2, Warszawa 1968 [dalej: Ebo]; *Herbord, Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, wyd. J. Wikarjak, wstęp i oprac. K. Liman, MPH VII/3, Warszawa 1974 [dalej: Herb.].
- 16 Więcej na temat bamberskiego kontekstu powstania żywotów zob. *Ebo*, s. VI–IX; *Herb.*, s. IX–X. Współcześnie archeologiczną dokumentację rozwoju miasta w okresie XI/XII wieku przedstawił S. Pfaffenberger, *Bamberg zu Beginn des 12. Jahrhunderts – das Zeitalter Bischof Ottos I. aus archäologischer Sicht*, w: M. Rębkowski, S. Rosik (red.), *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 157–185.
- 17 Działalność misyjna Ottona z Bambergu na Pomorzu w latach 1124–1125 i w roku 1128 doczekała się już wielu opracowań. Jej ostatnie przeglądowe ujęcie znajduje się w monografii G. Wejmana, *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Szczecin 2022, s. 54–112.
- 18 Szczegółowo ideał świętości w pierwszym z żywotów analizuje M. Starbowski, *Aksjosfera świętości w Żywocie z Prüfening Ottona z Bambergu*, w: M. Rębkowski, S. Rosik (red.), *Biskup Otton z Bambergu...*, s. 53–69 (tu s. 60–66).
- 19 Por. *Vita Prieflingensis* (zob. *Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars*, MGH SRG, Hannover 1999 [dalej: VP]), s. XVIII.

przez pozostałe dwa dzieła. Autorzy żywotów są zgodni nie tylko na poziomie idei. Pierwszy z żywotów, mimo właściwej średniowiecznym hagiografom pragmatyki umoralniającej dzięki oparciu relacji na znanych z nieodległej przeszłości wydarzeniach, czyni z *VP* źródło do poznania misyjnej działalności biskupa z Bambergu. Żywot ukazuje świadome nawiązania do kanonów historiografii i biografii odnoszonej do osób współczesnych, stąd daleko mu do utworów typu legendarnego, mających za cel „zbudowanie dusz”. Poprzez świadome oparcie przez dwóch kolejnych hagiografów Ottonowych: Ebona i Herborda swoich żywotów na *VP* charakterystyka ta ujawnia się także w ich dziełach²⁰.

Wszyscy trzej, nie tylko ze względu na zależność kolejnych dwóch od pierwszego, w korzystaniu z Biblii okazują się ludźmi swojego czasu: Biblia kształtuje ich sposób rozumienia otaczającego świata. W sposobie nawiązywania do niej są wierni swojemu środowisku społeczno-religijnemu: rytm życia klasztoru benedyktyńskiego był wyznaczany modlitwą czerpaną w znacznej części z Księgi Psalmów. Przy tym każdy z nich pozostaje oryginalny w tworzeniu swojego żywota przyszłego świętego biskupa i w manifestowaniu w dziele własnej erudycji biblijnej.

Biblia w Vita Prieflingensis

VP jest pierwszym dojrzałym wyrazem twórczości literackiej poświęconej biskupowi Ottonowi, a rozwijanej w klasztorach benedyktyńskich w Prüfening i w Bambergu. Powodów jego spisania, odnosi się to także do pozostałych dwóch żywotów, nie należy upatrywać jedynie w inicjatywie jednostki, która mimo usilnych starań badaczy pozostaje anonimowa, lub w pragnieniu szerszej społeczności inspirowanej dewocyjnymi założeniami właściwymi żywotopisarstwu średniowiecznemu. Dziś także nie da się utrzymać tezy, że za pierwszą i jedyną przyczynę powstania dzieła należy uznać dążność kręgów odpowiedzialnych za powstanie tego żywota, jak i pozostałych dwóch, do kanonizacji biskupa, gdyż stanowi to tłumaczenie przyczyn przez skutek²¹. Raczej trzeba tu wskazywać na społeczną motywację tego przedsięwzięcia, skoro nie twórczość wywołała kult, lecz odwrotnie, ona jest wynikiem kultu, rozumianego nie dewocyjnie, ale jako świadectwa o wydarzeniu nawrócenia Pomorzan za sprawą misji biskupa Ottona z Bambergu²².

20 Por. ibidem, s. VII.

21 Por. ibidem, s. XI.

22 Tezę o takiej naturze nie tylko pierwszego z żywotów, ale także pozostałych postawił i szeroko omówił S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.

Napisany zrytmizowaną prozą pierwszy z żywotów charakteryzuje znaczne nasycenie wyrażeniami biblijnymi, co przynależało do średniowiecznej erudycji, a miało swoje źródło w kształtowaniu moralnych i estetycznych poglądów tego czasu na podstawie Biblii. Stąd w *VP*, jako owoc codziennego brewiarzowego oficjum, znajdują się wersety biblijne lub ich fragmenty czy też pojęcia. Ich obecność odnotowuje się w każdej z form literackich tworzących żywot: opisach narracyjnych, mowach i dialogach. W tych ostatnich można je odnaleźć nawet w wypowiedziach pogan (por. II 9, 15; III 8, 10, 12). Przekształcenia, którym poddano niekiedy wersety biblijne, wskazują na pewną samodzielność w korzystaniu z Biblii. Za jej znak należy uznać też pewną charakterystykę ilościową. O ile ze względu na występowanie podobnych zwrotów i myśli zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie trudno rozstrzygnąć, czy zapożyczenia ze Starego Testamentu, z widoczną preferencją Księgi Psalmów²³, przeważają nad zapożyczeniami z Nowego, o tyle w nawiązaniach do Nowego pojawia się prawidłowość: autor dzieła zdradza predylekcję do Ewangelii św. Marka, która w średniowiecznych księgach liturgicznych zdecydowanie rzadziej jest czytana niż pozostałe²⁴.

Biblia w *Vita Ottonis Ebona*

Znajomość Biblii i stopień jej wykorzystania przez Ebona, dwunastowiecznego mnicha benedyktyńskiego z opactwa na wzgórzu św. Michała w Bambergu, autora drugiego z żywotów Ottonowych, wynika z codziennego oficjum zakonnego. Dydaktyzm w odwoływaniu się do Biblii, tak charakterystyczny dla jego epoki, nie przyjmuje w żywocie formy wyraźnych pouczeń. Ebon preferuje znany estetyce średniowiecznej egzemplaryzm, oferując aluzyjne, ale dla przygotowanego czytelnika uchwytnie, nawiązanie do faktów i postaci wzmiankowanych w Starym i Nowym Testamencie: Józefa (*Ebo* I 3, 20), Pawła/Saula (*Ebo* II 9), Rahab (*Ebo* III 7), Salomona (*Ebo* III 9) i innych. W wielu miejsca zapowiada odwołanie do treści biblijnych: *scriptum namque est; ut scripta loquitur* lub podobne (I 5, 11; II 3, 17, 19, 20, 23, 26). Czasami wprost wskazuje biblijne umiejscowienie cytowanego tekstu, np.: *sicut in libro Levitici legitur* (*Ebo* I 21) czy *ut in Daniele propheta legimus* (*Ebo* III 10, a także inne podobne miejsca: I 7, 9, 20, 21; II 3, 12, 18; III 10, 23, 24). Jednak w zdecydowanej większości wypadków tego nie anonsuje, wtapiając we własny tekst krótsze lub nieco dłuższe wyrażenia biblijne. Co sprawia, że jak w pierwszym z żywotów

²³ Przywiązanie do tej księgi biblijnej ze strony autora *VP* ujawnia się też w sferze aksjologicznej. Por. M. Starbowski, *Aksjosfera świętości...*, s. 59.

²⁴ Por. *VP*, s. XII.

niekiedy nawet pogańscy (!) kapłani, lub w ogóle poganie, przemawiają językiem Pisma Świętego (np. *Ebo* II 1; III 1, 16, 20)²⁵.

Analiza ilościowa ujawnia prawidłowość polegającą na liczbnym uprzywilejowaniu Księgi Psalmów. Z Nowego Testamentu, z którego Ebon korzysta częściej niż ze Starego, przeważają wersety zaczerpnięte z Ewangelii, przy czym uderza tu znacznie mniejsza liczba zapożyczeń z Ewangelii św. Marka niż w *VP*. Dość często posiłkuje się zwrotami z listów św. Pawła (np.: *Ebo* I 20 – Ef 4, 22; II 17 – 2 Tm 4, 6; III 4 – Rz 15, 20; III 19 – 1 Kor 2, 22).

Cytaty biblijne występują nierównomiernie (mniej jest ich w I księdze przedstawiającej fundacyjną działalność świętego, natomiast z różnym natężeniem występują one w księgach II i III, opisujących przebieg pomorskich wydarzeń). Tam gdzie Ebon cytował tekst Biblii, przytaczał go najczęściej zgodnie z Wulgatą, ale w miejscach, w których odwoływał się do frazeologii biblijnej, nie zapowiadając tego, postępował swobodniej, wypełniając nią całe zdania lub znaczną ich część (I 2: *Sic bona arbor*; I 5 i II 3: *Scriptum quippe est*; I 20: *Aderat tempus*; II 20: *Sicque dolor eius*). Przesycenie utworu zarówno słownictwem biblijnym, jak i wyrażeniami z języka kościelnego ma swoje źródło w bliskim kontakcie z księgami liturgicznymi (*Missale Romanum, Breviarium Romanum, Rituale Romanum*).

Biblijny koloryt słownictwa drugiego z żywotów, właściwy łacinie średnio-wiecznej, uwidocznia się także w posługiwaniu się terminami greckimi, przyjętymi głównie z Pisma Świętego. W utworze można dostrzec kilka anachronizmów (*chlamida, drachma*; por. II 13) i osobliwych wyrażen (*rescellus, guerra, francisca, framea*; I 6; II 14, 16; III 18).

Biblia w *Dialogus de vita Ottonis Herborda*

Dzieło Herborda jest wyrazem cementowania się literackiej tradycji żywotów Ottonowych w monastycznej społeczności benedyktynów bamberskich, zapoczątkowanej przez *Vita Priebligensis* i mającej swoje przedłużenie w *Vita Ottonis Ebona*. Także i ten żywot, podobnie jak poprzednie dwa, uwarunkowany jest społecznie: mającym swój początek w pierwszych dziesięcioleciach XII wieku fermentem i związanymi z nim dyskusjami wewnątrz klasztorów benedyktyńskich dotyczącymi formy życia zakonnego i konieczności jego reformy. Św. Otton, zakładając liczne fundacje i regulując ich życie w tej sprawie, stawał się ważnym punktem odniesienia²⁶.

²⁵ Por. *Ebo*, s. X.

²⁶ Dokumentację archeologiczną działalności fundacyjnej Ottona na terenie Bambergu przedstawia i omawia S. Pfaffenberger, *Bamberg zu Beginn des 12. Jahrhunderts...*, s. 172–180.

W liczbie nawiązań do Biblii – bezpośrednich czy pośrednich – dzieło Herborda przekracza znacznie klasyczny średniowieczny sztafaż, czyniąc to niemal na wszystkich swoich kartach. Jest to wynikiem zarówno profesji pisarza, codziennej lektury Pisma Świętego, jak i funkcji scholastyka sprawowanej przez autora. W *Herb.* znajdują się przykłady dosłownego zapożyczenia całych wersetów, mające za cel wsparcie wywodów teologicznych, a przy tym wypełniające niekiedy pełną całość myślową (por. np. kazanie Ottonowe, II 18). Wśród bezpośrednich nawiązań znajdują się także adaptacje pojedynczych zdań, wersetów, a nawet kilku wyrazów, które służą innym, nie do końca jasnym, celom niż te teologiczne. W dziele nie brakuje przykładów naśladownictwa biblijnych zwrotów cytowanych raz bardziej wiernie, a innym razem trawestowanych, odnosi się to także do tekstów biblijnych cytowanych wielokrotnie (np. II 42; III 10, 24)²⁷. Mniej lub bardziej czytelne ślady powoływania się na Pismo Święte rozsiane są po całym utworze, por. np.: I 18, 20, 32, 40, 42; II proh., 19, 24, 35, 37; III 5, 12, 16, 29, 36. Ciekawym tego przykładem jest chorografia Pomorza kształtowana na wzór opisu biblijnej Ziemi Obiecanej (II 1, 4, 11), którą autor zamyka cytatem z Ps 118 (117), 23: *Przez Pana stało się to i jest cudem w oczach naszych.*

W odróżnieniu od wcześniejszych żywotów, mimo znacznego czerpania z frazeologii biblijnej autor *Dialogus* jest bardziej krytyczny i nie wkłada wersetów biblijnych w usta pogańskich Pomorzan (por. jednak II 23; III 4 zbliżenie do frazeologii biblijnej; II 36). Istnieje także werbalna w tym zakresie zależność od poprzedników, gdyż pewne wersety spotyka się w podobnej sytuacji lub wręcz na tym samym miejscu co np. u Ebona (por. *Herb.* III 9 = *Ebo* III 12; *Herb.* III 14 = *Ebo* III 16).

Badania nad biblijną erudycją autorów dwunastowiecznych żywotów Ottonowych wskazują na ich głębokie zakorzenienie w kulturze swojego czasu. Stąd ich duża sprawność we włączaniu Biblii do swojej narracji, zmierzającym przecież do przedstawienia dwunastowiecznej misji pomorskiej biskupa Ottona. Ottonowi żywotopisarze nie tylko znają Biblię, w formie jaka była powszechnie dostępna w ich czasie i środowisku, ale także aktualizują ją na sposób właściwy swojej epoce. Mimo tej zależności tworzą dzieła oryginalne nie tylko ze względu na hagiograficzny wybór postaci do ich czasów nieopracowanej literacko, ale przede wszystkim ze względu na wspomnianą już wielokrotnie intencję społeczną swoich dzieł. W przypadku dalszych badań nad biblijnym aspektem dwunastowiecznych żywotów Ottona z Bambergu należałoby ten aspekt relacji pomiędzy rozumieniem Biblii a aktualną sytuacją społeczną interpretującej ją wspólnoty pogłębić.

²⁷ Por. *Herb.*, s. XII.

Biblijne motywy i wzorce teologicznej interpretacji dziejów w hagiografii św. Ottona z Bambergu (XII wiek)

Hagiografia św. Ottona z Bambergu (zm. 1139), której trzon stanowią trzy żywoty – anonimowa *Vita Prieflingensis*²⁸ oraz dzieła autorów z Michelsbergu: Ebona²⁹ i Herborda³⁰ – powstałe w ciągu dwóch dekad po jego śmierci³¹, ukształtowała się jako istotny element kultuwowania pamięci o wyjątkowo zasłużonym biskupie i misjonarzu pogan, otaczanym wciąż już w pokoleniu naocznych świadków i współuczestników jego działalności. Jego grób na Michelsbergu od początku ściągał pątników, zwłaszcza w rocznicę jego śmierci, słynąc jako miejsce cudownych uzdrowień i duchowej przemiany, a podstawowe znaczenie w rozwoju jego kultu – przypieczętowanego kanonizacją w 1189 roku – miało zaliczenie go do grona wielkich Apostołów, ze św. Piotrem i św. Pawłem na czele.

Epitet *Apostolus Pomeranorum* stał się wyraźnym znakiem naturalnego niejako w obszarze ówczesnej hagiografii i historiografii wpisywania dziejów świata, a zwłaszcza własnej epoki, w nurt zakorzenionej w pokładach tradycji biblijnej historii świętej. W tym wypadku na znaczeniu zyskało przede wszystkim odniesienie do Nowego Testamentu w zakresie kreowania obrazu świętego misjonarza jako współuczestnika i kontynuatora dzieła pierwszych uczniów Chrystusa oraz ujmowania początków Kościoła na Pomorzu w odniesieniu do Dziejów Apostolskich, aczkolwiek z pewnym udziałem też starotestamentowych odniesień. Stąd też użyteczna w uwzględniającej *causa scribendi* analizie wspomnianego tryptyku żywotów św. Ottona okazuje się kategoria świadectwa w rozumieniu głoszenia *magnalia Dei*, a zatem przedstawiania historycznych zdarzeń już w interpretacji teologicznej na modłę ukutą w tradycji biblijnej.

Ten kierunek studiów nad Ottonową hagiografią został zrealizowany w rozprawie *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*³², której lwią część opiera się na egzegezie wspomnianych żywotów w zakresie narracji

28 *Vita Prieflingensis* (VP) powstał najprawdopodobniej do 1146 r.; o utworze i dziele zob. m.in. wprowadzenie J. Petersohna w VP, s. 1–43.

29 *Ebo*.

30 *Herb*. O autorze i dziele zob. K. Liman, *Dialog Herborda. Ze studiów historycznoliterackich nad biografią łacińską XII wieku*, Poznań 1975.

31 Skrótowo o *vitae* Ottona i literaturze zagadnienia zob. m.in.: J. Strzelczyk, *Einleitung*, w: L. Weinrich (red.), J. Strzelczyk (oprac.), *Heiligenleben zur Deutsch-Slawischen Geschichte. Adalbert von Prag und Otto von Bamberg*, Darmstadt 2005, s. 18–19, 23–26; S. Haarländer, *Vitae episcoporum. Eine Quellengattung zwischen Hagiographie und Historiographie, untersucht an Lebensbeschreibungen von Bischöfen des Regnum Teutonicum im Zeitalter der Ottonen und Salier*, Stuttgart 2000, s. 527–535.

32 S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum...*

o misjach pomorskich protagonisty, przy czym końcowa partia poświęcona została kwestiom misjologicznym³³, a tym samym wskazano w niej wiele idei zaczerpniętych z teologii nowotestamentalnej bądź do niej nawiązujących. Uwydatnienie tych elementów nie tylko w treści samej hagiografii, ale też – docelowo – w dyskursie środowiskowym, w ramach którego powstała, stanowiło w założeniu zasadniczy wymiar badań udostępnionych we wspomnianej dysertacji i na jej podstawie sformułowano poniższe wnioski w sprawie recepcji Biblii w żywotach św. Ottona:

1. Typizacja postaci. Protagonista przedstawiany jest na modłę apostołską już w *Vita Prieflingensis* (II 1, 17: zrównany z *virii apostolici*), natomiast w dziele Ebona poza ogólnym zaliczeniem do grona apostołów (np. *Ebo*, prolog; II 3, 6–9 itd.), szczególnej roli nabiera w księdze II, poświęconej pierwszej misji pomorskiej (lata 1124–1125), typizacja na wzór św. Pawła (*Ebo* II 12). Herbord (np. II 35) w zestawieniu z Ebonem silniej wykorzystuje porównania do św. Piotra, choć także na zasadzie pewnego kontrastu w ocenie zasług. Drugi ważny rys wizerunku Ottona to chrystomimetyzm. Zaznacza się on we wszystkich żywotach np. w notorycznym kreśleniu ojcowskich i nauczycielskich przymiotów Ottona, zwłaszcza w relacji z mnichami, ale też towarzyszami misji u pogan (np. *VP* II 2; *Ebo* II 3); w opisie drugiej podróży Ottona nad Bałtyk (1128) Ebon nawiązuje do ewangelicznych wzorców w tym zakresie (np. III, 7); kontynuuje ten trend Herbord, ze swej strony jednak wyraźniej akcentując chrystologiczną interpretację relacji Ottona do *Pomeranii* jako swej nowej „oblubienicy”: na wzór *Chrystus – Kościół* z akcentem na posługę biskupią (*Herb.* II 18; III 1).

Typizacja biblijna pojawia się też w odniesieniu do wielu postaci epizodycznych, np. Nedamir potajemnie słuchający nauk Ottona w Wolinie i udzielający mu pomocy w 1124 roku to drugi Nikodem (*Herb.* II 26), a Domasław prześladowający, a następnie wspierający Ottona w Szczecinie zyskuje rysy drugiego Szawła (*Herb.* II 9). Z kolei napastnik atakujący fizycznie Ottona to „syn zatracenia” (*Ebo* II 8), a najzacieklej przeciwstawiający się jego misji kapłan pogański określany jest m.in. epitetem *vir Belial* (*Herb.* III, 18). Wreszcie sam Szatan jako aktywna siła na scenie przedstawianych dziejów ujmowany jest np. jako mocarz, któremu odbiera się dom (ściśle jego *atrium*; zob. *Ebo* II, 14).

Egzemplifikacji tego rodzaju biblijnego modelowania bohaterów można oczywiście znaleźć więcej w omawianych narracjach, także w pierwszej księdze w poszczególnych żywotach, poświęconej karierze życiowej Ottona i jego działalności dobroczynnej. Na przykład sam Otton za młodu, ale również – gdy już był biskupem – jego zarządca są porównywani do patriarchy Józefa (*Ebo* I 3, 20; *Herb.* I 36), w domyśle:

33 Por. *ibidem*, s. 545–644.

zawiadującego majątkiem faraona. Ten przykład uzmysławia jednak, że w wypadku części takich typizacji postaci mamy do czynienia raczej z porównaniem bez głębszej treści teologicznej w tle, odmiennie niż w wyżej wymienionych kazusach, wpisujących się wyraźnie w nurt teologicznej wykładni dziejów.

2. Kreowanie obrazu biegu dziejów. Partie narracji, w których w sposób szczególny zaznaczyła się teologiczna interpretacja dziejów, dotyczą ledwie dwóch z ponad siedemdziesięciu lat życia Ottona, a konkretnie teatru jego misji u pogan. W odniesieniu do Starego Testamentu uderza zwłaszcza traktowanie dwuwiary, która wystąpiła w Szczecinie między obu misjami Bamberczyka, na zasadzie powtórzenia się historii (grzechu) Samarytan (*VP* II 5; *Herb.* III, 16), polegającego na czci Boga i idoli, tu: Chrystusa i Trzygława, w ramach jednego systemu kultu.

Dominują jednakże odniesienia nowotestamentowe. Szczególnej roli nabiera operowanie motywem Pięćdziesiątnicy przy wskazaniu momentu założenia nowego Kościoła u pogan. W *VP* takie nawiązanie pojawia się u progu pierwszej misji w Pyrzycach (II 4). Z kolei w dziele Ebona, z racji przedkładania sukcesu drugiej wyprawy nad dokonania pierwszej³⁴, to właśnie uroczystość Zesłania Ducha Świętego oficjalnie otwiera działalność misyjną drugiej wyprawy (III 6) i dopiero ona rysuje się jako czas pełnego i ostatecznego nawrócenia całości księstwa zachodniopomorskiego. Herbord nie podchwycił tej oceny wagi poszczególnych wypraw Ottona; choć docenił inaugurację drugiej w Zielone Święta (III 3), to jednak epizod pyrzycki w opisie pierwszej tak rozbudował, że nie ma wątpliwości, że tam właśnie narodził się „pierwotny lud [Boży]/pierwotny Kościół” Pomorzan (*Herb.* II 14–18).

W *Dialogu* Herborda (II 19 i 22) pojawia się też ciekawa interpretacja kolejnych stacji w itinerarium Ottona w 1124 roku (Pyrzyce – Kamień) na zasadzie rozwoju tego samego pierwotnego Kościoła na wzór wzięty z *Dziejów Apostolskich*. We wszystkich trzech żywotach we wspomnianych epizodach pojawiają się wyraźne nawiązania do tej księgi Nowego Testamentu.

W charakterystyce sceny dziejów uderza kluczowe znaczenie idei królestwa Bożego (*VP* III prolog; *Herb.* II 17, 22; III 6, 15), dla którego też pojawia się antyteza: *regnum diaboli* (*Ebo* II 1; III 7). Konfrontacja między tymi duchowymi rzeczywistościami odgrywa ważną rolę w interpretacji zdarzeń nie tylko w opisach misji pomorskich, ale też w samym Bambergu. Ściśle łączy się z tym wymiarem konfrontacji duchowej *interpretatio biblica* (*Christiana*) kultu pogańskiego i jego obiektów (idolatria, demonizacja itd. – np. *VP* II 3, 11, 12; III 5; *Ebo* II 1, 9–13, III 1 etc.;

³⁴ Według Ebona dokonania pierwszej wyprawy miały zostać zniweczone apostazją Szczecina i Wolina, co wpisuje się w szerszy kontekst właściwej temu autorowi, z gruntu odmiennej niż w wypadku *VP* i *Herb.*, wykładni przebiegu całości misji pomorskich, w tym zwłaszcza ich genezy. Szerzej: S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum...*, s. 511–544.

Herb. II 5, 18, 30 etc.), a także procedur jego eliminacji oraz postaw duchowych w tym kontekście (np. motyw uzbrojenia duchowego z Listu Efezjan „przywdzianego” przez Ottona, by zwalczać władztwo diabła; por. *Ebo* III 3).

Z Nowego Testamentu zaczerpnięto też idee teologicznej interpretacji czasu i przestrzeni: pogrążanie się świata w złu (por. 1 J 2, 18; 5, 19), koniec wieków itd. (np. *Ebo* II 1; *Herb.* II, 18). Z tym kontekstem łączy się też odniesienie do biblijnej koncepcji cudów jako znaków królestwa Bożego, ważnych podczas głoszenia Ewangelii poganom we wszystkich trzech żywotach, ale u Herborda (I 18) nabierających szczególnej wagi – w nawiązaniu do Ewangelii św. Mateusza (11, 5) – umiejscowionych w klasztorach.

3. Mirakula. Wspomniano już klasyczne biblijne przykłady wyżej, a dodać można, że jedynie część z ogółu cudownych zdarzeń na kartach hagiografii Ottona z Bambergu nawiązuje do wzorów biblijnych (np. *VP* III 14; *Ebo* II 10).

4. Przypowieści. Nawiązania do przypowieści ewangelicznych nie pojawiają się często, ale za to w kilku bardzo ważnych momentach narracji. Ebon w odwołaniu do przypowieści o chwaście (kąkolu) sianym między zboże objaśnia teologiczną wagę apostazji Szczecina i Wolina (*Ebo* II 18; III 3). Jednakże odmiennie niż w przesłaniu Mateuszowym uznaje ów zasiew chwastu za całkowite unicestwienie plonu pierwszej misji Ottona na Pomorzu. Z kolei w odniesieniu do motywu posłania uczniów niczym owce między wilki objaśnia Ebon taktykę misyjną zastosowaną podczas drugiej wyprawy Ottona (III 14). Herbord natomiast, w którego narracji najwyżej ocenia się zasługi protagonisty dla pomnażania klasztorów, właśnie je przyrównuje do gospód z przypowieści o miłosiernym Samarytaninie (I 18; tu rozbudowana alegoryczna wykładnia tego motywu dostosowana do realiów XII wieku i ówczesnych postulatów reformy monastycznej).

5. Metaforyka, symbolika i topika biblijna. Powyżej pojawiły się już rozmaite egzemplifikacje funkcjonowania metaforyki, symboliki czy topiki biblijnej jako elementu teologicznej interpretacji dziejów oraz typizacji konkretnych bohaterów *vitae Ottonis*, a także występowania jej w ramach przywoływanych przypowieści ewangelicznych. Motywy tego rodzaju pojawiają się także w różnych miejscach narracji bez tego rodzaju kontekstów, co warto uwydatnić, by ukazać „zanurzenie” tych tekstów hagiograficznych w szeroko rozumianym kręgu ówczesnej umysłowości, kultury pisma silnie czerpiącej z pokładów biblijnych właśnie w wymiarze topiki i symboli. Na przykład „nosorożec/jednorożec” w nawiązaniu do Księgi Hioba (39, 10) oznacza świeckiego wspierającego Kościół (*Ebo* II 9), dalej: „lew ryczący” to oczywiście Szatan (*Ebo* II 14) w nawiązaniu do 1 Listu św. Piotra (5, 8).

Przykuwa też uwagę zbieżna ze światem Biblii symbolika liczb bądź topicznych określeń czasowych (zwłaszcza „dzień trzeci”, np. *Ebo* II 3, 4–5, 18; III 23).

Podobnie ważna okazuje się symbolika światła i ciemności (np. *VP* II 15; *Ebo* II 9, 16; *Herb.* II 18, 30, 36), bez wątpienia korespondująca z dyskursem biblijnym, choć z racji jej uniwersalności, podobnie jak i symbolicznych liczb czy przysłów³⁵, trudno tu definitywnie orzekać o nawiązaniu do Biblii bez dodatkowych wskazówek w kontekście (np. literalnych przejętków).

6. Słownictwo, frazeologia. Wydania krytyczne żywotów św. Ottona wskazują sporo lokucji zaczerpniętych bądź współbrzmiących z miejscami w Biblii. Zaso ten powiększy się zapewne dzięki wykorzystaniu cyfryzacji w porównawczych studiach nad tekstami. Jednakże w wielu sytuacjach, zwłaszcza gdy są to zbitki dwóch słów, trudno definitywnie orzekać, w jakim stopniu mamy tu do czynienia z zapożyczeniem biblijnym, a w jakim z szerszym kontekstem występowania danego zwrotu czy wyrażenia. Tak czy inaczej, już od poziomu podstawowych struktur języka należy podkreślać związki żywotów ze „światem tekstu” (rzeczywistością semiotyczną) Wulgaty. W ten sposób hagiografia kształtowana była jako narracja otwarta na alegoryczną interpretację z rozległymi możliwościami ukierunkowania jej na zgłębianie przesłań biblijnych.

Żywoty Ottona z Bambergu z perspektywy biblijnej. Perspektywy badawcze

Badania nad literackimi zależnościami dwunastowiecznych żywotów św. Ottona z Bambergu a Biblią są niezwykle interesujące zarówno dla egzegety biblijnego, jak i historyka średniowiecza. Historycy odkrywają, że literacka szata utworów opowiadających o działalności misyjnej św. Ottona zawiera wiele różnego rodzaju odniesień do tekstów biblijnych, zarówno tych pochodzących ze Starego Testamentu, jak i z Nowego. Z kolei biblistę może zaskoczyć fakt, że autorzy średniowiecznych biografii misjonarza Pomorza okazują się bardzo wnikliwymi interpretatorami Biblii, potrafiącymi operować nie tylko mniej lub bardziej bezpośrednimi cytatami, ale również wykorzystują wiele motywów i toposów biblijnych w sposób bardzo zręczny i przemyślany. Z perspektywy biblijnej można wskazać na dwa podstawowe obszary badawcze, które mogą zostać bardziej wnikliwie przeanalizowane we współpracy egzegetów biblijnych oraz historyków średniowiecza.

Pierwszy z tych obszarów dotyczy problemu historycznego Ottona z Bambergu. Monografia Stanisława Rosika *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*³⁶ w sposób bardzo drobiazgowy analizuje relację pomiędzy trzema żywotami św. Ottona (anonimowy *Żywot z Prüfening*; *Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego* autorstwa Ebo oraz *Dialog o życiu św. Ottona biskupa*

35 Np. z Księgi Koheleta (11, 34): „Z iskry powstaje ogień”, por. *Herb.* II, 19.

36 S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum...*

bamberskiego Herborda). To co stanowi swoiste *novum* w badaniach nad dziejami św. Ottona, to przede wszystkim uwzględnienie kategorii świadectwa (*memoria*), podkreślającego funkcję żywotów jako tekstów przede wszystkim literackich, w których dane historyczne stanowią pewien element większej konstrukcji historio-logiczno-teologicznej. W związku z tym rodzi się pytanie dotyczące tego, w jakim stopniu można dokonać rekonstrukcji tzw. historycznego Ottona. Na gruncie bibliistyki od ponad dwóch wieków trwają badania nad historycznym Jezusem czy historycznym Pawłem. Ich celem jest odtworzenie, w stopniu, w jakim pozwalają na to źródła literackie i archeologiczne, hipotetycznego obrazu historycznego Jezusa i Pawła, nieprzepracowanego przez filtr teologicznej recepcji pierwszych wieków Kościoła. W tym miejscu metodologiczne procedury wypracowane zwłaszcza w tzw. trzecim podejściu do Jezusa historycznego (ang. *Third Quest*) mogą³⁷, po odpowiedniej modyfikacji do kontekstu badań nad średniowieczem, posłużyć do odtworzenia hipotetycznego obrazu historycznego Ottona i przebiegu jego misji. Oczywiście wspomniana monografia Rosika zawiera również tego typu próby, ale są one rozsiane po całej monografii i wynikają pośrednio z analiz relacji pomiędzy poszczególnymi żywotami.

Adaptując metody trzeciego podejścia do Jezusa historycznego, należałoby podkreślić zasadę „kontekst przed tekstem”. Najogólniej mówiąc, zasada ta zakłada, że w procesie rekonstruowania historycznego Ottona odtwarzamy, korzystając z archeologii i źródeł literackich, najpierw historyczno-kulturowy kontekst „świata Ottona”, uwzględniając takie instytucje, jak biskupstwo, misje, struktura organizacyjna diecezji, religie pogańskie Słowian itp. Następnie w świetle tak naszkicowanego kontekstu dokonuje się analizy poszczególnych tekstów z żywotów, dostrzegając i zostawiając na boku te elementy, które zdradzają ślady procesu historiologicznej i teologicznej refleksji. Temu procesowi służą z kolei tzw. kryteria autentyczności słów i czynów³⁸. W ramach metodologii badań historycznych nad Ottonem można sformułować takie przykładowe kryteria, jak kryterium wielorakiego poświadczenia czy prymatu środowiska słowiańsko-pomorskiego względem środowiska michelberskiego.

Oczywiście uzyskany w ten sposób obraz historycznego Ottona będzie miał charakter hipotetyczny. Może się również okazać, że wiele wydarzeń z życia Ottona, przedstawionych na kartach jego żywotów, ma charakter jedynie literacki. Wydaje się jednak, że tego typu podejście do badań nad Ottonem, mające

37 Omówienie metodologii *Third Quest* przedstawia: K. Skierkowski, „A *swoi Go nie przyjęli*” (J 1, 11). *Teologicznofundamentalna interpretacja Third Quest*, Warszawa 2006.

38 Szczegółowe omówienie kryteriów autentyczności słów i czynów Jezusa: J.P. Meier, *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus. The Roots of the Problem and the Person*, London 1991, s. 167–177.

swoje źródło w egzegezie biblijnej, może ukazać nowe akcenty w historiografii średniowiecza.

Drugi obszar badawczy, w którym może spotkać się historyk średniowiecza i biblista, dotyczy zjawiska intertekstualności pomiędzy żywotami Ottona a Pismem Świętym. Badając ową intertekstualność, można posłużyć się narzędziami metodologicznymi wypracowanymi przez Vernona K. Robbinsa w jego podejściu socjoretorycznym³⁹. Chodzi o tzw. teksturę zewnętrzną (ang. *intertexture*). W ramach tej tekstury możemy dokonać analizy bezpośrednich zależności pomiędzy żywotami Ottona a tekstami biblijnymi (ang. *oral-scribal intertexture*).

Robbins wyróżnia kilka rodzajów takiej bezpośredniej zależności. Pierwszym z nich są tzw. recytacje, czyli według tradycyjnej literackiej nomenklatury – cytaty. W przypadku żywotów Ottona można przeanalizować obecne recytacje, uwzględniając ich wierność względem Wulgaty. Badania te mogą pokazać, czy autorzy żywotów stosują cytaty w sposób wierny, czy też przywołują je z pamięci. Analiza może też ukazać warianty Wulgaty stosowane przez żywociarzy oraz ich pracę interpretacyjną przy operowaniu nimi.

Drugim rodzajem zależności, który może być przebadany w ramach relacji intertekstualnej pomiędzy żywotami Ottona a tekstami biblijnymi, są tzw. rekontekstualizacje i rekonfiguracje. Zakładają one przepracowanie tekstu źródłowego, w tym przypadku tekstów biblijnych, a następnie włączenie ich jako integralny element tkanki literackiej tekstu docelowego. Rekontekstualizacja różni się od rekonfiguracji stopniem przepracowania materiału źródłowego. Rekonfiguracja zakłada dużo większe, kreatywne wykorzystanie tekstu źródłowego jako element konstrukcyjny tekstu docelowego. W przypadku żywotów Ottona istnieje wiele możliwych rekontekstualizacji i rekonfiguracji, które dotyczą zwłaszcza Dziejów Apostolskich oraz Ewangelii.

Przykładowym obszarem takich intertekstualnych analiz może być wykorzystanie obrazu Apostoła Narodów, św. Pawła, z Dziejów Apostolskich, w *Żywocie* Ebona. Ebon kładzie silny nacisk na ukazanie osoby Ottona z Bambergu właśnie jako Apostoła Pomorza, stosując zabiegi literackie nawiązujące m.in. do osoby św. Pawła.

³⁹ Prezentacje metody socjoretorycznej zawierają następujące monografie, których autorem jest V.K. Robbins: *Tapestry of Early Christian Discourse. Rhetoric, Society, and Ideology*, London 1996; *Exploring the Texture of Texts: A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*, Valley Forge 1996; *The Invention of Christian Discourse*, Blandford 2009. W języku polskim szczegółowe przedstawienie tego podejścia, zawierające obfitą bibliografię, można znaleźć w: M. Kowalski, *Retoryka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu. Cz. 2: Socjoretoryka – projekt holistycznej lektury tekstu*, „The Biblical Annals” [dalej: BibAn] 7 (2017) 1, s. 107–147. Zob. również jedną z nielicznych prac, wykorzystujących metodologię V.K. Robbinsa, na gruncie polskich badań biblijnych: D. Muszytowska, *Etos chrześcijańskiej wspólnoty. Socjoretoryka Listu Jakuba*, Warszawa 2016.

Szczegółowe analizy intertekstualne pozwoliłyby na prześledzenie procesu rekonstrukcyjnej lub rekonfiguracji motywów i fragmentów z *Dziejów Apostolskich* przedstawiających dzieje misji św. Pawła.

Podobnych obszarów relacji intertekstualnych jest oczywiście więcej. W żywotach dostrzegamy odniesienia do narracji Ewangelii o życiu Jezusa. W dziele Ebona pojawia się antyteza królestwo Boże a atrium Szatana, która wydaje się być analogiczna do opozycji królestwo Boga a królestwo Szatana w Ewangelii św. Marka. W *Dialogu* Herborda założenie Kościoła w Pyrzycach przedstawiane jest jako ukonstytuowanie się pierwotnej wspólnoty na wzór modelu Kościoła pierwotnego w *Dziejach Apostolskich*.

Widzimy więc, że żywoty Ottona zawierają bardzo duży potencjał badawczy dla egzegetów biblijnych, który wiąże się jednak z bardziej zaawansowanymi studiami poszczególnych, omówionych wyżej, obszarów.

***Vita Sancti Ottonis Andreasa Langa* a nowożytna dyskusja o chrystianizacji Pomorza**

Współczesne próby odtworzenia przebiegu pomorskiej misji ewangelizacyjnej Ottona z Bambergu opierają się na ogół na trzech średniowiecznych życiorysach powstałych jeszcze przed kanonizacją świętego. Dwaj autorzy, Ebon oraz Herbord, znani są z imienia. Trzeci tekst jest anonimowy. Ponieważ opracowania te były nieznanego szerszemu gronu nowożytnych badaczy – podkreśla Ludwik Hoffmann⁴⁰ – sekwencję zdarzeń na Pomorzu starano się odtworzyć na podstawie innych źródeł, a zwłaszcza tego, któremu w Deutsche Nationalbibliothek przydano tytuł *Vita Sancti Ottonis (Żywot Świętego Ottona)*⁴¹. Celem obecnego studium jest prezentacja tego dzieła oraz żywej wymiany myśli, do jakiej doszło, gdy zostało ono wydane drukiem.

Starając się zidentyfikować autora powstałego u progu renesansu żywota św. Ottona, Jean-Baptiste Du Sollier dochodzi do wniosku, że był nim Andreas aus Staffelstein, przełożony bamberskiego klasztoru Michelsberg⁴². Sto lat później Michael Landgraf nazwał duchownego „jednym z najwspanialszych opatów”⁴³. Współczesne badania potwierdzają dane zawarte w *Acta Sanctorum* i uświadamiają,

⁴⁰ L. Hoffmann, *Otto I. Episcopus Bebenbergensis, quomodo Ecclesiae suae auctoritatem et dignitatem promoverit*, Halae 1869, (*particula prima*), s. 3.

⁴¹ Zob. w katalogu Deutsche Nationalbibliothek nr ID to 1171638299, <https://d-nb.info/gnd/1171638299> [dostęp: 04.11.2022].

⁴² J.B. Sollerius, *De S. Ottone Episc. Et Confess. Pomeranorum Apostolo [...]*, w: C. Janningus, J.B. Sollerius, J. Pinius, *Acta Sanctorum Julii [...]*, t. 1, Venetiis 1746, s. 349.

⁴³ M. Landgraf, *Das Kloster Michaelsberg Benediktiner-Ordens und das Elisabethen-Katharinen-spital zu Bamberg*, Bamberg 1837, s. 35.

że benedyktyn ma w dorobku także inne prace hagiograficzne, a obecnie częściej znany jest jako Andreas Lang (1440–1502)⁴⁴. Samo dzieło *Deutsche Biographie* datuje na rok 1499, co nie budzi wątpliwości, gdyż ta data widnieje na okładce manuskryptu o sygnaturze RB.Msc.122, przechowywanego w bibliotece państwowej w Bambergu. Informacja znajduje potwierdzenie także w samym tekście, gdzie w zamknięciu utworu znajduje się zapisana czerwonym atramentem nota zawierająca tę samą datę oraz inicjały kopisty⁴⁵. Tekst miał zostać spisany ręką klasztornego sekretarza Nonnosusa Stattfeldera⁴⁶. Opracowanie musiało cieszyć się popularnością, ponieważ w tej samej księżnicy istnieją przynajmniej dwa inne odpisy z XVI wieku, jeden datowany przypuszczalnie na rok 1564, drugi na 1596, co do czego nie ma wątpliwości⁴⁷. Co ważne, żaden z przywołanych manuskryptów nie nosi tytułu *Vita Sancti Ottonis*. W najstarszej wersji tekstu całość rozpoczyna się od słów *Praefatio in legendam sanctissimi ac piissimi Ottonis Babenbergensis episcopi ac Pomeranicae gentis Apostoli*⁴⁸ (*Przedmowa do legendy przeświętego i najpobożniejszego Ottona, biskupa bamberskiego i Apostoła ludu Pomorza*)⁴⁹. Kolejne odpisy mają już jasno wyróżniony nagłówek w postaci *Legenda Sancti Ottonis* (*Legenda Świętego Ottona*). Jest to o tyle ważne, że autor zwłaszcza w czwartej księdze inspirował się najprawdopodobniej *Złotą legendą* Jakuba de Voragine 'a. Kwestią otwartą pozostaje wykazanie tej zależności, co może z kolei przekładać się na sposób interpretacji tekstu Langa ze względu na różnice genologiczne pomiędzy legendą a opracowaniami w typie życiorysów.

Do ingerencji w średniowieczny tytuł doszło w pierwszej wydanej drukiem edycji dzieła przygotowanej przez Jakuba Gretsera SJ i włączonej jako część do

44 Zob. Lang Andreas, <http://worldcat.org/identities/viaf-66895732/>; Andreas Lang, w: *Deutsche Biographie*, *Deutsche Biographie – Andreas Lang* (deutsche-biographie.de) [dostęp: 04.11.2022]; Andreas aus Staffelstein, w: CERL Thesaurus, <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01123332> [dostęp: 04.11.2022].

45 Zob. RB. Msc. 122 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), <http://urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000025499> [dostęp: 04.11.2022]. Zob. RB. Msc. 122, k. 56 verso.

46 Zob. opis bibliograficzny, http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1667220117315~500&pid=7655984&locale=pl&usePid1=true&usePid2=true [dostęp: 31.10.2022].

47 Zob. RB.Msc.123 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672701667~641&pid=7587658&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true [dostęp: 17.11.2022]; RB.Msc.124 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), URL: http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672846996~297&pid=7588405&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true [dostęp: 17.11.2022].

48 Zapis tekstu łacińskiego w tym i innych przypadkach dostosowano do norm klasycznych.

49 A. Lang, *Legende des heiligen Otto* [...], k. 1 recto.

większej publikacji pod tytułem *Divi Bambergenses (Święci Bamberczycy)*. Całość ukazała się w oficynie Adama Sartoriusa w Ingolstadt w 1611 roku⁵⁰. Zgodnie z przesłaniem tytułu jezuita przedstawia w nim trzy postaci rodem z Bambergu, to znaczy świętych Henryka i Kunegundę oraz biskupa Ottona. Partia poświęcona temu ostatniemu opatrzona jest nagłówkiem *Vita S. Ottonis Bebebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris (Żywot św. Ottona, biskupa Bambergu i Apostoła ludu Pomorza w czterech księgach)*⁵¹. Na wstępie samego tekstu redaktor zmienia jednak nieco brzmienie tytułu, nadając mu formę *De Vita et Operibus Beatissimi Ottonis Babenbergensis Episcopi, et Confessoris Christi, ac Pomeranicae Gentis Apostoli (O życiu i czynach przebłogosławionego Ottona, biskupa Bambergu i wyznawcy Chrystusa oraz Apostoła ludu Pomorza)*⁵². Gretser z imienia wskazuje autora – opata Andrzeja z Bambergu – i dołącza notę, iż jest to pierwsza edycja drukiem wzbogacona ponadto komentarzami⁵³. Fragment na końcu pisma zawierający datę powstania manuskryptu nie pozostawia wątpliwości, że jezuita miał w ręku ten sam zabytek, który jest do dziś przechowywany w bibliotece w Bambergu⁵⁴. Co istotne, inspirowana najpewniej renesansową troską o klasyczne brzmienie łaciny ingerencja w tytuł była na tyle nośna, że w kolejnych edycjach dzieło Langa publikowano już nie jako legendę, lecz żywot⁵⁵.

Innym manuskrytem posłużył się Valerius Jasch, który w 1681 roku w oficynie Ludwika Rödera w Kołobrzegu opublikował dzieło Langa pod bez mała tym samym tytułem, który zastosował Gretser. I jakkolwiek Jasch znał dzieło poprzednika, na wstępie zaznacza jednak, że jego publikacja to pierwsze drukowane wydanie⁵⁶. Tekst rozpoczyna się od listu dedykacyjnego opata Langa do

50 *Divi Bambergenses* [...], J. Gretserus (ed.), Ingolstadii 1611.

51 Andreas Monasterii S. Michaelis prope Bambergam Abbas, *Vita S. Ottonis Babebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris*, w: *Divi Bambergenses...*, s. 143.

52 *Divi Bambergenses...*, s. 157.

53 Zob. *ibidem*, s. 143.

54 Por. *ibidem*, s. 368.

55 Gretser nie był najprawdopodobniej pierwszym, który dokonał zmiany w tytule. Bernhard Schemmel w wypisie zabytków bamberskiej biblioteki odnotowuje bowiem manuskrypt z końca XVI wieku o tytule *Vita Sancti Ottonis*, który został sporządzony na polecenie miejscowego biskupa Neidharda von Thüngen. Odpis dzieła Langa miał zostać w tym przypadku przygotowany z zastosowaniem „humanistycznego ulepszenia”, zob. B. Schemmel, *Bischof Otto von Bamberg (1102–1139). Leben und Verehrung in Handschriften und Drucken der Staatsbibliothek Bamberg* [...], w: *Bischof Otto I. von Bamberg. Reformator – Apostel der Pommern – Heiliger* [...]. *Gedenkschrift zum Otto-Jubiläum 1989*, L. Bauer (red.), Bamberg 1989, s. 567.

56 Andreas Abbas Bambergensis, *De Vita S. Ottonis Babebergensis Ecclesiae Episcopi ac Pomeranorum gentis Apostoli Libri Quatuor*, V. Jaschius Pomeranus (ed.), Colbergae 1681.

biskupa kamieńskiego Benedykta⁵⁷. Ta wersja miejscami odbiega od wcześniej opublikowanego starodruku. Co istotne, na końcu tekstu znajduje się informacja, że całość została spisana przez benedyktyna Erharda Vettera w 1487 roku⁵⁸. Jasch miał zatem w rękę rękopis o 12 lat starszy od tego, który jest przechowywany w bibliotece w Bambergu⁵⁹. Może to nie być jednak najstarsza wersja dzieła, ponieważ August Bielowski wspomina o takiej, która powstała w 1473 roku i miała stanowić punkt odniesienia dla późniejszych redakcji⁶⁰. Sam opat Lang – podkreśla polski badacz – przyznaje się we wprowadzeniach poprzedzających rozbieżne warianty tekstu, że dokonał przeróbek najpierw na prośbę biskupa z Kamienia, a następnie gwardiana klasztoru w Bambergu⁶¹. Ostatecznie doprowadziło to do zamieszania pośród badaczy kolejnej epoki i do wielu kontrowersji. Rudolf Koepke opisuje sytuację w następujących słowach:

Ponieważ więc żywoty wydane pod imieniem Andrzeja tak bardzo różnią się między sobą, budzi się wątpliwość, czy jeden albo drugi przypadkiem nie został sfalszowany albo podłożony, a i nieblahe zarzuty zostały postawione wobec Kramera⁶² przez Gretsera, wobec Gretsera przez Jascha, wobec Jascha przez Solliera⁶³.

Krytyczne wobec siebie podejście badaczy poprzednich epok uwikłane także w niechęci wyznaniowe można potraktować obecnie nie tylko jako wyzwanie, ale również jako istotną pomoc. Wiele kwestii spornych, które zakorzeniają się najczęściej w opisach wydarzeń średniowiecznych autorów, zostało już poddane refleksji i starano się je racjonalnie wyjaśnić. Sama praca opata jest bowiem rodzajem kompilacji wiadomości zaczerpniętych ze wspomnianych na wstępie oraz z nieznanych obecnie źródeł. Pomimo rozbieżności w istniejących wersjach tekstu dzieło rozpada się na jasno wyróżnione cztery księgi, z których centralne dwie dotyczą misji chrystianizacyjnej na Pomorzu. Partia wprowadzająca obejmuje realia życia Ottona poprzedzające wyprawę ewangelizacyjną, księga czwarta z kolei to zestaw cudów, jakie dokonały się za sprawą świętego biskupa.

57 Zob. *ibidem*, s. 1–7.

58 Zob. *ibidem*, s. 236.

59 Praca w całości została wznowiona także w kolejnym stuleciu, zob. Andreas Monasterii S. Michaelis prope Bambergam Abbas, *Vita S. Ottonis Babebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris*, w: *Novum Volumen Scriptorum Rerum Germanicarum* [...], J.P. Ludewig (ed.), t. 1, Francofurti et Lipsiae 1718, s. 393–534.

60 Por. A. Bielowski, *Z żywociarów S. Ottona biskupa bamberskiego*, Monumenta Poloniae Historica [dalej: MPH II], Lwów 1872, s. 30.

61 Por. *ibidem*, s. 30.

62 Daniel Kramer (1568–1637), autor dzieła *Pommersche Chronica*.

63 R. Koepke, *Vitae Ottonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta Germaniae Historica* [...], G.H. Pertz (ed.), t. 12, Hannoverae 1856 (Nachdruck 1968), s. 722 (tłum. własne).

Dotychczasowe ustalenia prowadzą do wniosku, że praca Andreasa Langa stanowiła istotne źródło wiedzy o działalności św. Ottona. Dlatego też nie powinno się jej pomijać w eksploracjach dotyczących chrystianizacji Pomorza. Cenne byłoby zwłaszcza przygotowanie tłumaczenia dzieła. Ponieważ wersja z Bambergu jest najpóźniej zredagowanym przez opata wariantem tekstu, wydaje się, że to właśnie ten manuskrypt winien być podstawą dla translacji. Opatrzanie jej informacjami wprowadzającymi oraz adnotacjami uwzględniającymi spostrzeżenia innych edytorów i komentatorów może dać szansę na poszerzone rozeznanie co do realiów pomorskiej misji ewangelizacyjnej.

Bibliografia

- Andreas Abbas Bambergensis, *De Vita S. Ottonis Babebergensis Ecclesiae Episcopi ac Pomeranorum gentis Apostoli Libri Quatuor*, V. Jaschius Pomeranus (ed.), Colbergae 1681. *Andreas aus Staffelstein*, <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01123332> [dostęp: 04.11.2022].
- Andreas Monasterii S. Michaelis prope Bambergam Abbas, *Vita S. Ottonis Babebergensis Episcopi ac Pomeranicae Gentis Apostoli Quattuor Libris*, w: *Novum Volumen Scriptorum Rerum Germanicarum* [...], J.P. Ludewig (ed.), t. 1, Francofurti et Lipsiae 1718.
- Bielowski A., *Z żywociarów S. Ottona biskupa bamberskiego*, Monumenta Poloniae Historica (MPH) II, Lwów 1872.
- Bolz B., *Irlandzkie zapiski marginesowe w gnieźnieńskim kodeksie MS 1*, „Studia Źródłoznawcze” 17 (1972) s. 51–66.
- Bolz B., *Najstarszy kalendarz w rękopisach gnieźnieńskich: MS 1 z roku około 800*, „Studia Źródłoznawcze” 12 (1967) s. 23–38.
- Chrzest Pomorza w dziejach Polski i Europy: jubileusz 900-lecia – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, <http://teo.usz.edu.pl/chrzest-pomorza-w-dziejach-polski-i-euro-py-jubileusz-900-lecia> [dostęp: 10.12.2022].
- Deutsche Nationalbibliothek*, <https://d-nb.info/gnd/1171638299> [dostęp: 04.11.2022].
- Dobrzeńiecki T., *Codex aureus Gnesnensis. Commentarii*, Warszawa 1988.
- Ebo, *Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego*, J. Wikarjak (wyd.), K. Liman (wstęp i oprac.), Monumenta Poloniae Historica VII/2, Warszawa 1968.
- Gretserus J., *Divi Bambergenses* [...], Ingolstadii 1611.
- Gryglewicz F., *The St. Adalbert Codex of the Gospels*, „New Testament Studies” 11 (1963), s. 256–278.
- Haarländer S., *Vitae episcoporum. Eine Quellengattung zwischen Hagiographie und Historiographie, untersucht an Lebensbeschreibungen von Bischöfen des Regnum Teutonicum im Zeitalter der Ottonen und Salier*, Stuttgart 2000.
- Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, J. Wikarjak (wyd.), K. Liman (wstęp i oprac.), Monumenta Poloniae Historica VII/3, Warszawa 1974.

- Hoffmann L., *Otto I. Episcopus Bebenbergensis, quomodo Ecclesiae suae auctoritatem et dignitatem promoverit*, Halae 1869.
- Koepke R., *Vitae Ottonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta Germaniae Historica* [...], G.H. Pertz (ed.), t. 12, Hannoverae 1856.
- Kowalski M., *Retoryka i socjoretoryka w lekturze tekstów Nowego Testamentu. Cz. 2: Socjoretoryka – projekt holistycznej lektury tekstu*, „Biblical Annals” 7 (2017), s. 107–147.
- Landgraf M., *Das Kloster Michaelsberg Benediktiner-Ordens und das Elisabethen-Katharinenspital zu Bamberg*, Bamberg 1837.
- Lang Andreas, <http://worldcat.org/identities/viaf-66895732/> [dostęp: 04.11.2022].
- Liman K., *Dialog Herborda. Ze studiów historycznoliterackich nad biografią łacińską XII wieku*, Poznań 1975.
- Meier J.P., *A Marginal Jew. Rethinking the Historical Jesus. The Roots of the Problem and the Person*, London 1991.
- Muszytowska D., *Etos chrześcijańskiej wspólnoty. Socjoretoryka Listu Jakuba*, Warszawa 2016.
- Petersohn J., *Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars*, Monumenta Germaniae Historica SRG VII, Hannover 1999.
- Pfaffenberger S., *Bamberg zu Beginn des 12. Jahrhunderts – das Zeitalter Bischof Ottos I. aus archäologischer Sicht*, w: M. Rębkowski, S. Rosik (red.), *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 157–185.
- RB. Msc. 122 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), <http://urn:nbn:de:bvb:22-dtl-0000025499> [dostęp: 04.11.2022].
- RB. Msc. 122 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1667220117315~500&pid=7655984&locale=pl&usePid1=true&usePid2=true [dostęp: 31.10.2022].
- RB.Msc. 123 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672701667~641&pid=7587658&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true [dostęp: 17.11.2022].
- RB.Msc.124 (*Legende des heiligen Otto, Bischofs von Bamberg und Apostel der Pommern*), http://digital.bib-bvb.de/view/bvb_mets/viewer.0.6.5.jsp?folder_id=0&dvs=1668672846996~297&pid=7588405&locale=pl_PL&usePid1=true&usePid2=true [dostęp: 17.11.2022].
- Robbins V.K., *Exploring the Texture of Texts: A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*, Valley Forge 1996.
- Robbins V.K., *Tapestry of Early Christian Discourse. Rhetoric, Society, and Ideology*, London 1996.
- Robbins V.K., *The Invention of Christian Discourse*, Blandford 2009.
- Rosik S., *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.

- Rył J., *Katalog rękopisów Biblioteki katedralnej w Gnieźnie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 45 (1982), s. 7–201.
- Rył J., *Nieznany Złoty kodeks Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Studia Gnesnensia” 5 (1979–1980), s. 323–327.
- Schemmel B., *Bischof Otto von Bamberg (1102–1139). Leben und Verehrung in Handschriften und Drucken der Staatsbibliothek Bamberg* [...], w: *Bischof Otto I. von Bamberg. Reformator – Apostel der Pommern – Heiliger* [...]. *Gedenkschrift zum Otto-Jubiläum 1989*, L. Bauer (red.), Bamberg 1989.
- Skierkowski K., „A swoi Go nie przyjęli” (J 1, 11). *Teologicznofundamentalna interpretacja Third Quest*, Warszawa 2006.
- Sollerius J.B., *De S. Ottone Episc. Et Confess. Pomeranorum Apostolo* [...], w: C. Janningus, J.B. Sollerius, J. Pinius, *Acta Sanctorum Julii* [...], t. 1, Venetiis 1746, s. 349.
- Sołomieniuk M. (red.), *Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex*, Kraków 2016.
- Sołomieniuk M., *Ewangelistarze grupy Kodeksu Wyszehradzkiego i missale plenarium z Gniezna: liturgioznawcza analiza porównawcza*, w: M. Jakubek-Raczkowska, M. Czyżak (red.), *Textus, pictura, musica. Średniowieczny kodeks rękopiśmienny jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, Toruń 2022, s. 11–60.
- Soszyński J., *Recenzja: Ewangelistarz. Złoty kodeks gnieźnieński / Evangelistary: The Gniezno Golden Codex, red. nauk. Michał Sołomieniuk, Wydawnictwo M, Kraków 2016, ss. 798, ilustr.*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 28 (2019) 1, s. 249–250.
- Starbowski M., *Aksjmosfera świętości w Żywocie z Prüfening Ottona z Bambergu*, w: M. Rębkowski, S. Rosik (red.), *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, Wrocław 2018, s. 53–69.
- Strzelczyk J., *Einleitung*, w: L. Weinrich (red.), J. Strzelczyk (oprac.), *Heiligenleben zur Deutsch-Slawischen Geschichte. Adalbert von Prag und Otto von Bamberg*, Darmstadt 2005, s. 18–19, 23–26.
- Św. *Otona biskupa bamberskiego żywot z Prüfening*, J. Wikarjak (wyd.), K. Liman (wstęp i oprac.), Monumenta Poloniae Historica VII/1, Warszawa 1966.
- Wejman G., *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Szczecin 2022, s. 54–112.
- Zespoły badawcze – Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, <http://teo.usz.edu.pl/zespoły-badawcze/#1656060718913-5666aebb-827c> [dostęp: 10.12.2022].

Noty autorskie

Piotr Goniszewski – absolwent Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, zastępca dyrektora Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, członek Stowarzyszenia Bibliistów Polskich oraz European Association of Biblical Studies, przewodnik po krajach

biblijnych (Izrael, Autonomia Palestyńska, Jordania); obszary badawcze: Jezus historyczny z perspektywy Third Quest, socjoretoryczne podejście do Biblii, hebrajska Ewangelia, tomizm biblijny, Wittgensteinowska filozofia religii a teologia, teologia komparatywna (buddyzm i hinduizm), zwłaszcza porównanie teologiczno-filozoficzne Biblii oraz świętych i autorytatywnych tekstów buddyzmu theravada, buddyzmu zen oraz buddyzmu tybetańskiego, teoria i praktyka medytacji; e-mail: piotr.goniszewski@usz.edu.pl.

Cezary Korzec – duchowny rzymskokatolicki, licencjat nauk biblijnych – Papieski Instytut Biblijny w Rzymie, doktorat z teologii biblijnej – Wydział Teologiczny UAM, profesor i pracownik badawczo-dydaktyczny Instytutu Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, autor komentarza do Księgi Lamentacji (NKB ST XXIV/1, 2021), monografii (*Ścieżka biblijnego konsensusu, Notes do Lamentacji*) i artykułów biblijnych; e-mail: cezary.korzec@usz.edu.pl.

Jarosław Nowaszczuk – duchowny rzymskokatolicki, profesor nadzwyczajny w Instytucie Literatury i Nowych Mediów oraz Instytucie Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego; zajmuje się neolatinistyczną epigramatyką, genologią małych form literackich oraz recepcją myśli Ojców Kościoła; e-mail: jaroslaw.nowaszczuk@usz.edu.pl.

Stanisław Rosik – profesor nauk humanistycznych, historyk specjalizujący się w zagadnieniach związanych z historią polskiego i powszechnego średniowiecza, ze szczególnym uwzględnieniem wątków chrystianizacji, historiografii i religii Słowian; absolwent historii na Uniwersytecie Wrocławskim oraz teologii na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu; nauczyciel akademicki w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, kierownik Pracowni Badań nad Wczesnymi Dziejami Europy Środkowej, przewodniczący Stałego Komitetu Mediewistów Polskich od 2017 r., prezes Towarzystwa Studiów Interdyscyplinarnych przy Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu od 2015 r. Autor i redaktor ponad 300 publikacji naukowych, w tym: *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010; *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013; *The Slavic Religion in the Light of 11th- and 12th-Century German Chronicles (Thietmar of Merseburg, Adam of Bremen, Helmold of Bosau)*. *Studies on the Christian Interpretation of pre-Christian Cults and Beliefs in the Middle Ages*, Leiden–Boston 2020 (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 60).

Michał Sołomieniuk – duchowny rzymskokatolicki, magister teologii (Poznań 1998), doktor nauk humanistycznych w dziedzinie literaturoznawstwa (filologia klasyczna – Rzym 2009), dyplomowany paleograf i archiwista (Rzym 2006), od roku 2010 dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, od 2016 zastępca przewodniczącego zarządu Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych, od 2017 roku konsultor Rady ds. Kultury i Dziedzictwa Kulturowego KEP. Od młodości związany z Ruchem Światło-Życie.

Cytowanie

Goniszewski P., Korzec C., Nowaszczuk J., Rosik S., Sołomieniuk M., *Raport z realizacji projektu „Biblia Ottona z Bambergu”*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 39 (2023), s. 227–253. DOI: 10.18276/cto.2023.39-11.